

УДК 159.947.5:[37.016:57]

Максименко С. Д., Макаренко О. М., Майстренко І. А.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БІОЛОГІВ

У статті розглянуто проблеми та характерні риси мотивації формування професійної підготовки майбутніх біологів. На основі наукового досвіду психолого-педагогічної науки автори аналізують особливості формування мотивації в майбутніх педагогів-біологів, самореалізації в процесі власної професійної діяльності.

Актуальність дослідження

Основну роль у професійній підготовці студентів та становленні особистості майбутніх фахівців відіграє процес навчання у вищій школі. Це спеціальна форма передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, що становить складну єдність діяльностей ученого-викладача і студента, спрямованих на досягнення загальної мети – опанування студентами науковими знаннями, вміннями і навичками та різнобічним розвитком майбутніх фахівців як особистостей [1].

Серед психологічних досліджень факторів, що обумовлюють ефективність професійної діяльності, значне місце посідає вивчення мотиваційної сфери, оскільки мотивація – це рушійна сила поведінки людини, що відіграє значну роль у професійному самовизначенні, та є необхідною умовою формування індивідуального стилю діяльності, професійно значущих якостей. Сучасна психолого-педагогічна наука досить повно і глибоко вивчила питання, пов'язані з мотивацією навчальної діяльності на різних етапах у навчальних закладах різних типів. Значна увага дослідників цілком зрозуміла, адже саме мотиваційний компонент навчання не тільки забезпечує високі результати при педагогічному впливі, а й активізує пізнавальну діяльність студентів.

Особливості професійної підготовки майбутніх учителів досліджували чимало вчених, зокрема: І. Богданова, З. Курлянд, В. Сластьонін та ін. [2]. Навчання для студентів повинно набути особистісного життєвого сенсу, котрий поєднує розум, почуття і волю та виявляється в спрямуванні творчої пізнавальної активності на життє-

ве самовизначення і професійне самоствердження, оволодіння професією і розвиток своїх потенційних можливостей. Неупереджене, пристрасне ставлення до мети, завдань і процесу навчання загалом визначає успіхи студента в навчальній діяльності.

На успіх у навчанні впливає низка чинників, серед яких чільне місце посідають мотиви (причини, що спонукають до навчання), установка (психологічне налаштування, готовність до діяльності), пізнавальні потреби й інтереси, а також цілеспрямованість та інші вольові якості студента. Значну кількість досліджень присвячено різноманітним аспектам психології мотивації у роботах В. Вілюнас, С. Занюк, Є. Ільїн, А. Маслоу [12; 4; 6; 13; 14], зокрема особливої уваги заслуговують праці В. Барабанова та С. Москвичова.

Питання про особливості підготовки майбутніх учителів-біологів, зокрема формування мотивації до професійної діяльності, особливості становлення і розвитку її функціонального механізму, дотепер не знайшли свого відображення у психолого-педагогічних дослідженнях. Залишаються малодослідженими проблеми визначення умов і факторів, шляхів і засобів формування мотивації до професійної діяльності майбутніх біологів. Не зникають суперечності між теорією професійної діяльності й результатами її практичної реалізації.

Постановка проблеми в загальному вигляді

Проблему мотивації навчальної діяльності студентів розглядали багато вчених, але сьогодні невіршеними залишаються актуальні питання,

зокрема особливості мотивації навчальної діяльності студентів різних профілів підготовки, гендерні відмінності. Актуальність недостатньо вивчених вищезазначених аспектів обумовлює необхідність проведення нових досліджень вивчення мотивації навчальної діяльності майбутніх біологів; творчої самореалізації в процесі власної професійної діяльності; орієнтації майбутніх педагогів не лише на навчання учнів, а й на власну освітню діяльність. Професійна спрямованість майбутніх біологів проявляється як професійна мотивація, тобто загальне позитивне ставлення, схильність та інтерес до професійної діяльності; розуміння і сприйняття професійних завдань з оцінкою власних ресурсів для їх розв'язання; бажання вдосконалити свою підготовку до професійної діяльності; підсилення мотивів самоосвіти і самовиховання [3; 15].

Зміст мотивації майбутніх біологів становлять: 1) професійна вмотивованість; 2) пізнавальність; 3) прагматизм (задоволення матеріальних потреб); 4) мотив особистісного престижу. Постає проблема з впровадженням у практику методів стимулювання навчально-професійної діяльності; зростає роль покращення підготовки майбутніх педагогів предметного циклу дисциплін. Мотивація навчальної діяльності студентів-біологів полісистемна, її особливість – наявність декількох значущих детермінант: особистісного розвитку, навчальної діяльності, соціальної взаємодії, професійного становлення. Водночас провідним чинником студентського періоду життя є професійне становлення, що в оптимальному варіанті повинне забезпечувати синхронізацію, взаємокомпенсацію, взаємодоповнення всіх інших детермінант [3].

Поняття мотивація в психології використовують у двох значеннях:

- як систему факторів, що обумовлюють поведінку (цілі, інтереси, потреби, мотиви, наміри);
- як характеристику процесу, що підтримує поведінкову активність.

Розрізняють три групи мотивів:

- 1) прості, до яких відносять потяги, бажання, хотіння;
- 2) складні, до яких відносять інтереси, схильності, ідеали;
- 3) випадкові, до яких відносять почуття, звички й афекти [4].

У процесі розвитку особистості відбувається перетворення одних мотивів на інші чи стримування одних іншими; на базі одних мотивів формуються інші, виникають суперечності між різними мотивами, змінюється співвідношення домінуючих і підпорядкованих мотивів. Мотиваційну сферу студента можна оцінювати за розвитком, гнучкістю, структурністю. Що біль-

ше різноманітних потреб, мотивів, цілей, то більш розвинена його мотиваційна сфера. Чим різноманітніші способи задоволення потреб, тим гнучкіша мотивація [5]. Проблема мотивації та врахування потреб особистості студента – центральна в дослідженні її властивостей. Мотиваційно-потребова сфера – складне психологічне явище, в якому домінуючі мотиви визначають спрямованість особистості. Мотиваційно-особистісний аспект пов'язаний із формуванням навчальних мотивів і особистих якостей майбутнього спеціаліста, ділових цілей, оскільки мотиви й цілі є важливими детермінантами діяльності. Структура мотивів студента, майбутнього фахівця природничих дисциплін, що формується в період навчання – це стрижень особистості майбутнього педагога.

Мотиви навчальної діяльності студентів поділяють на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать: суспільна значущість навчання; професійні мотиви, що відображають значення навчальної діяльності з оволодіння майбутньою професією; пізнавальні, пов'язані з потребою у нових знаннях. Зовнішні мотиви зорієнтовані на цінності, що стосуються позанавчальної діяльності [6]. Залежно від впливу, що його справляють внутрішні і зовнішні мотиви, психологи поділяють студентів на чотири групи: 1) студенти з вираженою професійною та предметною мотивацією; 2) з вираженою професійною, але слабкою предметною мотивацією; 3) лише з предметною мотивацією; 4) без предметної та професійної мотивації.

Залежно від того, до якої групи належать студенти, а саме майбутні біологи, по-різному формуватиметься професійна діяльність. Якщо майбутні біологи мають чітко виражену професійну та предметну мотивацію, то професійне становлення переважно відбувається вже під час навчальної діяльності. У процесі творення студент одержує задоволення від творчості, виправдує зміст свого існування. До цієї ж групи відноситься й мотив, пов'язаний із задоволенням потреби в суспільному визнанні, у повазі з боку інших. Загальні мотиви трудової діяльності, про які йшлося вище, реалізуються в конкретних професіях. Свідомий вибір професії відбувається з орієнтацією індивіда на соціальні цінності [7].

Вчені вирізняють деякі особливості навчальної діяльності студента, зокрема:

- засвоєння наукової інформації та набуття практичного досвіду має професійну спрямованість, тобто розглядається як підготовка до майбутньої професійної діяльності, виконання важливих соціальних функцій, оволодіння необхідними для цього знаннями, вміннями та навичками, розвиток особистості фахівця;

- предметом діяльності студента є вивчення науки в її розвитку, оволодіння процесом формування наукових знань і методами самої науки, ознайомлення з її проблемами, завданнями і підходами до їх розв'язання, а також засвоєння способів професійної діяльності та змісту соціальних ролей дорослої людини, яка працює;
- особливі засоби діяльності (наукова література, підручники і методичні посібники, Internet і мультимедійні засоби, лабораторне обладнання та технічні засоби навчання, реальні й теоретичні моделі майбутньої професійної діяльності, спілкування з ровесниками, викладачами та представниками професії);
- діяльність студента відбувається в заздалегідь запланованих умовах (обмежений термін навчання і чіткий графік навчального процесу, зміст навчальної діяльності визначається навчальними планами і програмами, своєрідність режиму роботи ВНЗ та ін.);
- у навчанні студента суттєво збільшується питома вага самостійної роботи (самостійний пошук навчальної інформації, анотація і конспектування наукової літератури, виконання практичних завдань, здійснення професійних функцій під час проходження практики, проведення наукових досліджень тощо);
- поєднання навчального і наукового процесів, самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів відбувається паралельно з дослідницькою їх роботою (курсові, дипломні, магістерські роботи) під керівництвом викладачів;
- навчання у вищій школі – процес складний і важкий, який вимагає від студента високої свідомості й активності, надзвичайно високого інтелектуального напруження, зосередженості, уваги, мобілізації вольових зусиль і підвищеної працездатності, самоорганізації, раціонального розподілу часу на навчання і відпочинок [8].

Мотивація у системі професійної підготовки проявляється у своєрідній системі відносин особистості з діяльністю: перед включенням у певний вид діяльності (переважно – пізнавального характеру), необхідна попередня психічна підготовка на перспективу до включення в зовсім інший за структурою та функціями вид діяльності. Це вимагає особливого співвідношення факторів: наявності пролонгованої мети, що підпорядковує собі виникнення, усвідомлення та реалізацію поточних мотивів; пріоритет прогнозованих (на раціональному рівні) віддалених наслідків дій і вчинків над безпосередніми потребами та мотивами. Висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного фактора за умови недостатньо високого рівня роз-

витку спеціальних здібностей або прогалин у необхідних знаннях, уміннях і навичках студента. У зворотному ж напрямку така компенсаторна залежність не спостерігається. Це означає, що жодний (навіть найвищий) рівень інтелектуальних здібностей студента не може компенсувати низьку його учбову мотивацію та безпосередньо сприяти успішній навчально-професійній його діяльності. Саме тому важливою проблемою є завдання формування професійних мотивів навчання, потреби в набуванні професійних знань, умінь і навичок. Тоді навчання дає насолоду, викликає позитивні переживання, бажання працювати [9].

Професійна діяльність повинна набувати життєвого сенсу. Це відбувається тоді, коли людина відображає, втілює в собі цінності професійної діяльності. Коли між людиною та її справою немає розриву, лише тоді праця цілком поглинає її, вона одержує задоволення від самої діяльності. Тому й важливо, щоб студенти осмислювали свій ціннісний життєвий простір і побачили його зв'язок з обраною професією. Розуміння важливої ролі мотивації навчальної діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу. Багато психологів висловлюють думку про необхідність цілеспрямованого формування в студентів позитивної мотивації навчально-професійної діяльності, наголошуючи складність управління цим процесом [10].

Абітурієнти, що вступають на природничі факультети, повинні мати високорозвинене логічне і абстрактне мислення, високий ступінь концентрації уваги. Як правило, студенти природничих спеціальностей відрізняються підвищеною серйозністю і незалежністю суджень. Провідні компоненти в структурі здібностей бажаних оволодіти професіями природничого напрямку – широта пізнавальних інтересів, ерудованість, багатий словниковий запас, уміння правильно його використовувати. Зрозуміло, що навіть визначні задатки неспроможні забезпечити високі досягнення в оволодінні обраною спеціальністю. Тільки самостійний, працелюбний, організований студент, який уміє планувати свій час, зможе реалізувати свої потенційні здібності й досягти їх максимального розвитку у професійній діяльності. Професійне самовизначення, професійний розвиток особистості на всіх етапах навчання здійснюється за допомогою процедур самоаналізу поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного зростання в майбутній професійній діяльності; також сюди можна включити чинники, які впливають на досягнення суб'єктів навчання, такі як: потреба в досягненнях, престиж знань, професійно

важливі якості, потенціал особистості, рівень розвитку мотивації навчальної та самоосвітньої діяльності, самовдосконалення. Ці чинники мають яскраво виражену психологічну специфіку, що, безперечно, дає змогу стверджувати необхідність всебічного дослідження мотивації професійної діяльності, а також особливостей її формування у майбутніх біологів [11].

Висновки

Головною метою вищої школи є професійна підготовка студентів. Учіння – це діяльність студента, мета якого визначається індивідуальними потребами, мотивами вступу до певного закладу. Якщо потребою є оволодіння професією, то мета учіння і навчання збігатимуться.

Психологи зазначають, що мета й плани становлять ядро життєвої перспективи студента. Психологічне вивчення мотивації й її формування – це дві сторони того самого процесу виховання мотиваційної сфери особистості студента. Вивчення мотивації необхідне для виявлення реального рівня і можливих перспектив, а також зони її найближчого впливу на розвиток майбут-

нього педагога. Мотивація людини справляє сильний вплив не тільки на її поведінкові особливості, а й, як динамічна характеристика особистості, на структуру особистості людини в цілому, визначає загальну спрямованість особистості, прагнення людини, її життєвий шлях і, звичайно ж, професійну діяльність (в тому числі й педагогічну), котра є важливою сферою застосування знань про мотивацію.

Основна цінність професійної мотивації полягає у формуванні фахової самооцінки, рівня фахових домагань майбутнього біолога, його ставлення до того місця в системі суспільних відносин у школі, яке він посідає, і те, на яке він претендує. В цілому систему названих якостей називають професійною позицією вчителя. Професійна позиція майбутніх біологів – це система сформованих установок і орієнтацій, ставлення й оцінки внутрішнього і навколишнього досвіду, реальності та перспектив, а також домагань, котрі визначають характер дій, поведінки. Образ свого майбутнього – це орієнтир у навчальній діяльності майбутнього біолога, орієнтир для професійного самовизначення.

1. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : Навч. посіб. / З. І. Слєпкань. – К. : Вища школа, 2005. – 239 с.
2. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи / З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
3. Токар Н. Ф. Динаміка мотивації в процесі професійної підготовки / Н. Ф. Токар // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 151–154.
4. Занюк С. С. Психологія мотивації / С. С. Занюк. – К. : Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. – 502 с.
5. Исаев Е. И. Становление и развитие профессионального сознания будущих педагогов // Вопросы психологии. – 2000. – № 4. – С. 57–66.
6. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
7. Барабанова В. В. Представление студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения / В. В. Барабанова // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С. 28 – 41.
8. Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи / О. Г. Мороз. – К. : НПУ, 2003. – 267 с.
9. Мороз О. Г. Навчальний процес у вищій педагогічній школі : Навч. посіб. / О. Г. Мороз – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 338 с.
10. Власова О. І. Педагогічна психологія : Навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
11. Москвичев С. Г. Мотивация, деятельность и управление / С. Г. Москвичев. – К., 2003. – 492 с.
12. Вилюнас В. Психология развития мотивации : Современные и классические исследования. Научные данные и жизненные примеры / В. Вилюнас. – СПб. : Речь, 2006. – 458 с.
13. Лукина В. С. Исследование мотивации профессионального развития / В. С. Лукина // Вопросы психологии. – 2004. – № 5. – С. 25–32.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
15. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи / Л. Г. Подоляк. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.

S. Maksimenko, O. Makarenko, I. Maystrenko

THE PERSONAL TOUCHES OF MOTIVATION ARE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE BIOLOGISTS

Problems and personal touches of motivation of forming of professional preparation of future biologists are examined in the article. On the basis of scientific experience of психолого-педагогічної science the features of forming of motivation are analysed for future teachers-biologists, self-realizations in the process of own professional activity.